

RECENZE | ZPRÁVY

Slovenský intelektuál ve stínu represe

VOJTĚCH ČURDA

DOSKOČIL, Zdeněk: *V žaláři a ve vyhnanství. Ladislav Novomeský v éře stalinismu a poststalinismu*. Praha 2020. 488 s.

„Ale tá slza, / taká ta slza, akú historia / zazrela v očiach Robespierrových / nad menom, nad ortielom, nad nutnosťou smrti / Camilla Desmoulinsa; / tá slza tragická a utajený vzdych / pri čom sa noc a tieseň do nemoty spája / leň den sa skracuje, / v pretvárke tyčí sa a mechanicky hrdí / a hrdúsi a škrtí v dusnom neplači / tá nemoc bezmoci / tá ľudská nemoc moci priviedla ho v konce / tie, ktoré tamtých, z jeho rozhodnutia, súdruh popravčí“... cituje na dvoch miestech své biografie Novomeského básník Zdeněk Doskočil. Hrdina jeho publikace patřil nejen mezi výrazné osobnosti československého politického života, ale také mezi významné literární tvůrce. Na Slovensku je jméno Ladislava (Laca) Novomeského doposud v živé paměti, u tuzemské kulturní veřejnosti stojí poněkud ve stínu pragmatického Gustáva Husáka, kterému se autor knihy věnoval ve svých předcházejících publikacích.

V Doskočilově podání však Novomeského život dostává téměř obrysy antické tragédie. Jeho hlavní protagonista pochází z přísně luteránského městského prostředí, v mladém věku však prochází „konverzí“ k marxismu, stejně tak jej však pohlcují avantgardní proudy umělecké bohémy v Bratislavě. V líčení básníkovy životního příběhu v období meziválečné epochy i fašistické Slovenské republiky je Doskočil spíše skoupý, jádrem jeho knihy je období Novomeského existenčního zavržení coby „buržoazního nacionalisty“ ve vykonstruovaných procesech padesátých let a jeho pozdější snaha o rehabilitaci, které byly

posléze korunovány úspěchem. Celým textem se přitom prolíná několik témat. Ústředním z nich je Novomeského věrnost marxistickým idejím a z velké části i sovětskému systému, který podle autora vyvěral z jeho humanistických tendencí, touze po společenské rovnosti a harmonii a kořenil i v jeho náboženské výchově, jakkoliv se básník hlásil k materialismu a ateismu. Ukazuje jej jako poněkud nekonvenčního, intelektuálně založeného člověka se smyslem pro humor, vzdáleného fanatismu mnohých aparátníků, který například i v poválečné době udržoval přátelské styky se Závíšem Kalandrou nebo Jaroslavem Seiferem. Na druhé straně neviděl ani po svých vězeňských zkušenostech jiná východiska žádoucího společenského vývoje než v lidově-demokratickém zřízení, oproštěném však od „stalinistických deformací“.

Historik se však vzpírá líčit Novomeského život v duchu pohodlných šablon příběhů o „vystrízlivěných komunistech“, případně těch, kteří zůstávali navzdory tragickému osudu zaslepeně věrni „státu“ a „straně“. Aniž by se pouštěl na pole přílišného psychologizování, přistupuje ke svému hrdinovi se značnou mírou empatie. Mohl tak postihnout rozpor mezi Novomeského mesianistickým přesvědčením a hrůznou realitou systému, který jej lidsky ponižoval, jehož byl ovšem básník do značné míry spolutvůrcem. Publikace je přínosem i z důvodu hlubšího ponoru do problému uvnitř Komunistické strany Slovenska. V ní můžeme spatřovat jevy typické i pro dějiny Komunistické strany Československa v 50. letech. Pod navenek projevovanou jednotou zejí rozpory, mající příčiny v meziválečné nebo předúnorové době. V případě KSS upozornil Doskočil na napětí, které vyvstalo mezi centralistickým křídlem (reprezentovaným Viliamem Širokým, Júliem Ďurišem nebo Karolem Bacílkem) a intelektuálněji zaměřenou částí straníků (členové avantgardního DAVu Vladimír Clementis a Ladislav Novomeský, ale též Gustáv Husák), kteří prosazovali v opozici k čechoslovakistickému konceptu i větší míru slovenské autonomie. Právě tyto tendence byly považovány za rozvratnické v období kampaně proti buržoaznímu nacionalismu, které Doskočil podrobně popisuje. Zvláště rozjitřený postoj slovenské politické a kulturní veřejnosti k českému centralismu je dalším výrazným námětem Doskočilovy práce.

Ačkoliv jsou v podtitulu knihy používány pojmy „stalinismus“ a „poststalinismus“, jejich teoretickému vymezení se však historik v práci nevěnuje. Mnohem více se snaží dokumentovat příběhy jednotlivých lidí, kteří Novomeského obklopovali. Básníkovo věznění přineslo strastiplné dětství hlavně jeho dceři Eleně, která v období procesů prožívala dětská léta. Silné pasáže se vztahují především k okamžikům Novomeského „zlomení“, kdy na sebe na rozdíl od Husáka vzal veškerou vinu, kterou mu obžaloba připisovala. Doskočil důrazně odmítá stát se soudcem Novomeského jednání, plasticky však zachycuje jeho

pocity viny, kterých se zřejmě do konce života nezbavil. Ty se týkaly především jeho svědectví proti Vladimíru Clementisovi, který si v závěru svého procesu vyslechl rozsudek smrti. Historik však ukazuje i životní sinusoidy jiných intelektuálů, kteří naopak přehodnotili svůj postoj vůči Novomeskému. Patřil mezi ně například o generaci mladší literární historik Juraj Špitzer, který se na kampaních padesátých let otevřeně podílel, v pozdějších letech se však za své jednání styděl a s Novomeským navázal kolegiální vztahy. Podle Doskočila navíc Novomeský neprojevoval ani po svém propuštění osobní zášť vůči někdejšími nepřátelům, jakkoliv v něm mezní osobní zkušenost zanechávala tíživé existenciální otázky, promítající se i do jeho poezie.

Historik také předestírá klikatou cestu Novomeského rehabilitace, ke které pak došlo až v průběhu let šedesátých. Výraznější přehodnocení a revizi vykonstruovaných procesů přinesla až práce rehabilitační Kolderovy komise a posléze komise barnabitské. Novomeský byl zpočátku rehabilitován stran svého odsouzení za protistátní činnost, konstrukt nebezpečného buržoazního nacionalismu však přetrvával i nadále. I v polistopadové době žily například mýty o přátelských osobních vztazích a pravidelných stycích luďáckého ministra vnitřní Alexandra Macha s Husákem a Novomeským v období Slovenské republiky. Podobně jako Michal Macháček ve své husákovské biografii ukazuje Doskočil, že úplné rehabilitaci někdejších vězňů bránil především prezident Novotný, projevující k slovenským problémům přezíravý postoj. V období pražského jara pak Novomeský podle Doskočila projevoval podporu reformnímu procesu, obával se však jeho radikálních tendencí.

Doskočil ve své práci zužitkoval velké množství pramenů, Novomeského tragický příběh je pak velmi umně literárně a stylisticky zkomponován a nese s sebou potenciál zaujmout i širší veřejnost. Básníková tvorba se pak Doskočilově textu přímo prolíná s jeho osudem. Je poněkud škoda, že o Novomeského osudech v meziválečné republice, jeho postojích k diskusím o avantgardě a marxismu v meziválečných letech nebo DAVu samotném se toho čtenář příliš nedozví, některé informace vyplouvají napovrch spíše při zpracování Novomeského obvinění v letech padesátých. Tehdy však měl básník za sebou již několik desítek let života, které jsou v knize spíše pomínuty, jakkoliv autor své tematické a časové pole jasně vymezil. S vysokou úrovní textu kontrastuje otřepané klišé, když kupříkladu srovnává básníkův postoj k moskevským procesům s nekompromisností Giordana Bruna („vykřičet pravdu bez ohledu na následky“) a opatrnickým postojem Galileia Galileiho. Brunova „pravda“, za kterou byl upálen, se týkala především jeho kosmologických názorů a lze předpokládat, že autor použil termín v nepřiliš výstižném srovnání a neztotožňoval se tolik s názory nešťastného mystika a filosofa.

Je evidentní, že Novomeský v Doskočilovi posmrtně našel nejpovolanějšího životopisce, Doskočilova práce jako by však ještě čekala na své završení. Období normalizace a Novomeského postoje k jejímu průběhu v knize rovněž zachyceny nejsou. Nabízí se přitom otázka, jak neblahé životní zkušenosti dále formovaly básnickou dráhu, společenské postoje a politické myšlení. Doufám, že se od Zdeňka Doskočila ještě dalšího pokračování Novomeského příběhu dočkáme, pro reflexi předlistopadové minulosti, včetně česko-slovenských vztahů, to máme určitě zapotřebí...